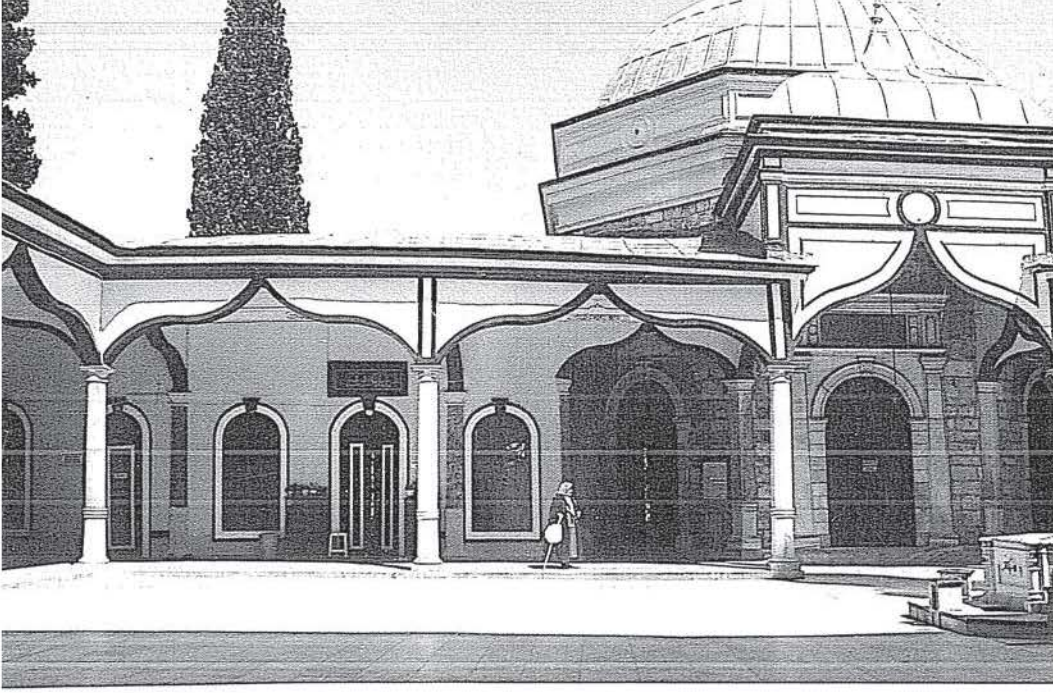

Emir Sultan

"Sempozyum Bildirileri"

Emir Sultan Sempozyum Bildirileri
(05 Mayıs 2012)

Editör

Osman Çetin

Fotoğraflar

Osman Çetin - Mehmet Temelli

Hatlar

Mahmut Şahin

Baskı Yılı ve Basım Tarihi

I. Baskı / Nisan 2012 / Bursa

Baskı Yeri

Akmat Akınoğlu Matbaacılık A.Ş.

Organize Sanayi Bölgesi Ali Osman Sönmez Bulvarı

2. Sokak No: 1 PK. 16159 Nilüfer / BURSA

Tel. : 0224 243 29 29 pbx

Faks : 0224 242 51 00

www.akmat.com.tr

BUHÂRA'DAN BURSA'YA KÜBREVÎ GELENEĞİ

Süleyman GÖKBULUT*

I. GİRİŞ

Bu tebliğde Bursa'nun manevî önderlerinden olan Emîr Sultan (ö. 833/1429)'ın tasavvufî arka planı, yani bağlı bulunduğu Kübrevî geleneği üzerinde durulacaktır. Öncelikle Necmeddîn Kübrâ (ö. 618/1221)'nın hayatından ve yolunun temel esaslarından bahsedilecek, ardından tarîkatın Şeyh Kübrâ'dan sonraki tarihî seyri aktarılacak, daha sonra Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464)'ın liderliğinde gelişen Nurbahşîyye hareketine kısaca değinilerek Emîr Sultan'ın bir Nurbahşî şeyhi olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

Tebliğe başlamadan önce Kübrevîyye tarîkatını nasıl bir coğrafî ve tarihî şema içerisine yerleştirmemiz gerektiği hakkında kısa bir hatırlatmada bulunmak faydalı olacaktır. Hicrî VI-VIII., miladi XII-XIV. yüzyıllar arasında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Horasan, Mâverâünnehir ve Harezmi bölgelerinde faaliyet gösteren ve onların İslâmlaşmasında büyük hizmetleri olan üç büyük tarîkattan söz edilebilir. Bunlardan birincisi Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)'nin önderliğindeki Yesevîyye, diğeri Abdülhâlık Gucdüvânî (ö. 616/1219)'nin başını çektiği "Hâcegân Ekolü" ve onun devamı niteliğindeki Bahâeddîn Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından kurulan Nakşibendiyye, üçüncüsü de "Kübrevîyye"dir. Hem Yesevîlik hem de Kübrevîlik XVI. asırdan sonra büyük ölçüde Nakşibendiyye tarîkatı içerisinde erimiş ve çok sınırlı bölgelerde hayâtiyetini devam ettirebilmiştir.¹

II. NECMEDDİN KÜBRÂ VE TARİKATI

Kaynaklarda Necmeddîn Kübrâ diye tanınan ve meşhur olan, Kübrevîyye tarîkatının kurucusu Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hîvekî, 540/1145 yılında² Harezmi/Hîve'de³ dünyâya gelmiştir. Muhtemelen ticâretle uğraşan babası Şeyh Nâsiruddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullah (ö. ?), hem âlim hem de sûfî bir kişidir.⁴ Şeyh Kübrâ bir vâkiasından bahsederken, annesinin de sâliha bir kadın olduğunu söylemektedir.⁵

Necmeddîn Kübrâ'nın eşi ve çocukları hakkında çok az bir malumâta sâhibiz. Bu konuya dâir tek bildiğimiz, onun Mısır'da intisâb ettiği Ruzbihân-ı Kebîr el-Mısırî (ö. 584/1188)'nin yanındayken, şeyhinin kızıyla evlendiği ve bu izdivaçtan iki oğlunun dünyâya geldiğidir.⁶

* Yrd. Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı. (slymngblt@yahoo.com)

¹ Bu değerlendirme için bkz. Dewin DeWeese, "The Eclipse of the Kubraviyah in Central Asia", *Iranian Studies*, sayı: 1-2, 1998, s. 45.

² Simnâni, *Tezkiretü'l-Meşâyih*, *Musannefât-ı Fârisi* içinde, haz. N. Mâyil Herevî, *İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî*, Tahran 1990, s. 317; Nurbahş, *Silsiletü'l-Evliyâ*, haz. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Çeşnnâme-i Henry Corbin: Melanges Offeris a Henry Corbin* içinde, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, Tahran 1397, s. 48.

³ Hîve, Harezmi'ye bağlı bir köydür. Bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, Dâru Sâdir, Beyrut trs., s. 568.

⁴ Kerbelâi, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, haz. Cafer Sultan el-Karrâi, *İntişârât-ı Sütüde*, Tahran 1344, II, 322.

⁵ Kübrâ, *Risâle Fi'l-Halve*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2800, vr. 17a-b.

⁶ Hârezmi, *Cevâhirü'l-Esrâr*, haz. Muhammed Cevâd Şeriat, *İntişârât-ı Esâtür*, Tahran, 1384, I, 91; Câmî, *Nefehâtü'l-*

Şâfiî mezhebine mensup olan⁷ Necmeddîn Kübrâ, gençlik çağlarında hadis tahsiline çok meraklıydı ve bu nedenle Nişabur, İsfahan, Hemedân, Mekke, İskenderiyye ve Tebrîz gibi devrin önemli ilim merkezleri arasında uzun yolculuklar yaptı. Genç yaşlarında memleketini terk edip seyâhatlere başlayan Kübrâ, yukarıda zikredilen şehirlerde Ebu'l-Meâlî Ferâvî (ö. 587/1191), Hâfız Ebu'l-Alâ (ö. 569/1174), Ebu'l-Mekârim Ahmed b. Muhammed el-Lebbân (ö. 597/1201), Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed b. Nasr es-Saydalânî (ö. 568/1173) ve Hâfız Ebu Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180) gibi âlimlerle görüştü ve onlardan hadis okudu.⁸

Necmeddîn Kübrâ, İskenderiyye'de Hâfız es-Silefî'den hadis dinlerken Hz. Peygamber'i rüyâsında görmüş ve kendisine onun tarafından verilen "Ebu'l-Cennâb" künyesinden bazı çıkarımlarda bulunarak tasavvufî bir hayata yönelmiş,⁹ zâhidâne bir tutum içerisine girmiş ve mürşid aramaya başlamıştır.

Bu arayışı esnasında, Mısır'da yaşayan meşhur sûfî Ruzbihân-ı Kebîr'in şöhretini duymuş ve ona intisâb etmiştir. Necmeddîn Kübrâ, her ne kadar tasavvufî bir hayata adım atsa da gönlündeki ilim aşkının bir türlü önüne geçememiş ve dergâha gelen bir misafirden İbn Hafede (ö. 571/1175)'nin Tebrîz'de Şerhu Muhyi's-Sünne'yi okuttuğunu işitmiş; şeyhinden izin alıp, âilesini geride bırakarak doğruca Tebrîz'e gitmiştir.¹⁰

Necmeddin Kübrâ, Tebrîz'de tekrar hadis tahsiline koyulmuştur. Fakat bir müddet sonra Baba Ferec (ö. 568/1173) isminde, garip davranışlar sergileyen bir dervişten etkilenerek, hadis okumayı bırakıp derhal bu şahsa bağlanmış ve bir müddet onun hânkâhında halvet ve riyâzet hayatı yaşamıştır.¹¹

Baba Ferec'in yanından ayrıldıktan sonra Bitlis'te yaşayan Ammâr-ı Yâsir (ö. 590/1194)'i bulmuş ve mânevî bir keşif üzerine ona mürid olmuştur. Bitlisli Ammâr'ın dergâhında da bir müddet terbiye görüp icâzetini almasının ardından onun işâretiyle, Hûzistan/Dizfûl'da ikamet eden İsmail el-Kasrî (ö. 589/1193)'nin meclisine gitmek için yola çıkmıştır.¹² Uzun bir seyâhâti müteakip Kasrî'ye ulaşan Necmeddîn, Şeyh İsmail'in terbiyesi altında artık tam anlamıyla olgun bir sûfî hâline gelmiş ve mürşidinin elinden hurka-i aslı giymiştir.¹³ Kasrî ona, artık tasavvufî terbiyesinin sona erdiğini, Mısır'daki çoluk-çocuğunu da alıp kendi vatanına dönmesini ve orada irşâdla meşgul olmasını söylemiştir.

Necmeddîn Kübrâ, şeyhinin bu tavsiyesi üzerine Hûzistan'dan ayrılıp Mısır'a gitmiş; o sırada iyice yaşlanmış olan kayınpederi Ruzbihân-ı Kebîr'i ziyaret etmiş,

⁷ Yâkut el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, haz. Ferdinand Wüstenfeld, İntişârât-ı Esedi, Tahran 1965, II, 415; Sübkî, Tabakâtü's-Şâfiyye, haz. Mahmud Muhammed et-Tanahî, Matbaatü İsa el-Babî el-Halebî, 1964, VIII, 25.

⁸ Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minin, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfürûş-i İslâmiyye, Tahran 1365, II, 72; İbnü'l-İmâd, Şezerât, Dâru'l-Fikr, Beyrut trs., V, 79; Münâvî, el-Kevâkibü'd-Dürriyye, haz. Muhammed Edîb el-Câdir, Dâru Sâdir, Beyrut 1999, II, 371; Fritz Meier, Die Fewâ'ih al-Ġamâl wa-Fewâ'ih al-Ġalâl, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1957, s. 11-12.

⁹ Kübrâ, Fevâihu'l-Cemâl, Tasavvufî Hayat: Usûlu Aşere-Risâle İle'l-Hâim-Fevâihu'l-Cemâl içinde, haz. Mustafa Kara, Degâh Yay., İstanbul 1996, s. 150.

¹⁰ Hârezmî, Cevâhiru'l-Esrâr, I, 91.

¹¹ Hârezmî, Cevâhiru'l-Esrâr, I, 91-93; Cârî, Nefehât, ss. 591-592.

¹² Hârezmî, Cevâhiru'l-Esrâr, I, 93.

¹³ Cârî, Nefehât, ss. 592-593.

âilesini alıp Harezmi'ye dönmüş ve tarikat faaliyetlerine başlamıştır. Bu sırada onun 35-40 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴

Necmeddîn Kübrâ, yetmiş sekiz yıllık hayatının büyük bir kısmını kendi vatanı olan Harezmi'de tasavvufî faaliyetlerde bulunarak geçirmiştir. Yaygın bir rivâyete göre, 618/1221 yılındaki Moğollar'ın Harezmi saldırısı esnasında, bir grup müridânı ile birlikte şehri savunurken şehid olmuştur. Bu hâdise, onun şöhretini daha da arttırmış ve kendisinden sonra yazılan sûfî biyografilerinde ve menâkıbnâmelerinde bu yönü hep ön plana çıkarılmıştır.¹⁵

Necmeddîn Kübrâ'nın uzun ve felsefî içerikli eserler yerine kısa ve fakat pratik gayeler güden, sorun çözücü risâleler telif ettiği görülmektedir. Onun en hacimli eseri, kendisine atfedilen ve aslında halifesi Necmeddîn Dâye (ö. 654/1256)'ye ait olan 12 ciltlik tefsiri saymazsak, *Fevâihu'l-Cemâl*'dir. Bunun dışında o, *Usûlü'l-Aşere*, *Risâle İle'l-Hâim*, *Risâle Fi'l-Halve*, *Risâle-i Sefne*, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, *Nasîhatü'l-Havâs*, *Cevâb-ı Nuh Suâl* ve *Kitâbü't-Turuk Fi Ma'rifeti'l-Hırka* gibi Arapça ve Farsça önemli risâleler kaleme almıştır. Şeyh Kübrâ söz konusu bu risâlelerinde genellikle tasavvufî kavramlardan, âdâb-erkân ile kılık-kıyafet sembolizminden, seyr ü sülûk sürecinde yaşanan bazı tecrübelerden bahsetmektedir. Onun risâlelerinin bir kısmı müridânından ya da dostlarından biri tarafından sorulmuş sorulara cevap niteliğindedir. Bazıları ise nasihat yönü ağır basan eserlerdir.¹⁶

Necmeddîn Kübrâ'nın ve tarikatının, tasavvuf tarihinde sahv anlayışını temsil eden ve İslâm'ın şer'î sınırları söz konusu olduğunda çok dikkatli bir tutum takınan Cüneydî çizgiyi izlediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.¹⁷ Halvet ve zühd ağırlıklı bir tasavvufî hayatı benimseyen Şeyh Kübrâ, yolunun temel esaslarını *Usûlü'l-Aşere* adlı risâlesinde¹⁸ bir araya getirmiştir. Bu risâlede söz konusu edilen on esas şu şekilde sıralanmıştır: "Tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ." Tarikatın zikri kelime-i tevhîdin ilk kısmı, yani "Lâilâhe illallah"tır.¹⁹ Bunların yanı sıra Kübreviyye ekolünün en karakteristik özelliğinin, bir sûfînin fenâ hâline ulaşmaya değin seyr ü sülûk sürecinde yaşadığı bütün

¹⁴ Hârezmi, *Cevâhiru'l-Esrâr*, I, 93-94; Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücü Der Tasavvuf-i İnan, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1380*, s. 87; M. Isa Waley, "Najm al-Din Kubra and the Central Asian School of Sufism", *Islamic Spricality Manifestations*, ed. S. H. Nasr, Crossroad Publishing, London 1991, II, 81.

¹⁵ Câmî, *Nefehât*, ss. 594-595; ayrıca bkz. Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, Kahire 1993*, IV, 41-42.

¹⁶ Necmeddîn Kübrâ'nın, *Fevâihu'l-Cemâl*, *Usûlü Aşere* ve *Risâle İle'l-Hâim* adlı eserleri Mustafa Kara tarafından dilimize çevrilmiştir. Bunların dışındaki bazı risâleleri için bkz. *Risâle Fi Beyâni's-Şeria ve't-Tarika ve'l-Hakika*, Şehid Ali Paşa, 2760 nr., vr. 100b-101a; *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Veliyyüddin Efendi, 1796 nr., vr. 129a-132b; *Nasîhatü'l-Havâs*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 41a-47a; *Cevâb-ı Nuh Suâl*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 47b-51a; *Kitâbü't-Turuk Fi Ma'rifeti'l-Hırka*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 62b-67b. Şeyh Kübrâ hakkında detaylı bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, İnsan Yay., İstanbul 2010.

¹⁷ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve öğrencileri kanalıyla gelişen bu çizginin şema halindeki gösterimi için bkz. J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, New York 1998, ss. 29-30.

¹⁸ Bu risâle ve şerhleri için bkz. *Tasavvufta On Esas (Usûlü'l-Aşere Şerhleri)*, haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yay., İstanbul 2010.

¹⁹ Kübrâ, *Risâle İle'l-Hâim*, s. 78.

deneyimlerine büyük bir ehemmiyet verilmesi ve bunların farklı sembollerle ve renkli ışıklarla açıklanması olduğunu da eklemeliyiz.²⁰

III. NECMEDDİN KÜBRÂ'DAN SONRA KÜBREVIYYE

Necmeddîn Kübrâ, çeşitli eserler telif etmiş bir mutasavvıf olmasının yanı sıra, başta Mecdüddîn el-Bağdâdî (ö. 616/1219) olmak üzere, Radıyyüddîn Ali Lâlâ (ö. 642/1244), Sa'deddîn Hammûye (ö. 650/1252), Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî (ö. 651/1253), Necmeddîn Dâye er-Râzî (ö. 654/1256), Seyfeddîn Bâharzî (ö. 659/1261) ve Baba Kemâl Cendî (ö. 672/1273) gibi devrin çok önemli şahsiyetlerinin yetişmesini de sağlamıştır. Adlarını zikrettiğimiz bu kişiler Şeyh Kübrâ'nın halifeleri olarak Kübreviyye tarikatının Orta Asya, İran ve Hindistan topraklarında yayılması için büyük hizmetler görmüşlerdir.²¹

Necmeddîn Kübrâ'nın halifelerinden, Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî ve Necmeddîn Dâye kendilerinden sonra silsilelerini devam ettirecek herhangi bir temsilci bırakmamışlardır. Dolayısıyla bu iki şahsın, tarikatı sürdürme açısından etkin bir rollerinin olduğu söylenemez. Sa'deddîn Hammûye'nin Bahrâbâd'daki dergâhının, oğlu Sadreddîn (ö. 722/1322) ve takipçisi Azîz Nesefî (ö. 700/1300)'den sonraki durumunun ne olduğu da bilinmemektedir.

Kübreviyye'nin Buhara ve Kirmân'daki faal kolu olan "Bâharziyye" ise Seyfeddîn Bâharzî'nin üç oğlu ve torunu Yahya Bâharzî (ö. 736/1335)'den sonra, VIII/XIV. yüzyılın ikinci yarısında sona ermiştir. Bâharzî âilesinin, XIX. yüzyılın sonlarına kadar Buhara'da varlığını sürdürdüğü de bir gerçektir.²² Ayrıca bu kolun, Seyfeddîn Bâharzî'nin diğer bir halifesi Bedreddîn Semerkandî (ö. 716/1316) ve onun halifesi Rükneddîn Firdevsî (ö. 723/1324) vasıtasıyla Hindistan'a ulaştığı ve orada "Firdevsiyye" şubesinin tesis edildiği bilinmektedir. Şerefüddîn Yahya Mânerî (ö. 782/1381)'nin yoğun gayretleriyle, Firdevsiyye'nin Delhi, Bihâr ve Bengal'de kendisine bir hayli taraftar kazandığı malumumuzdur.²³

Şeyh Kübrâ'nın bir diğer halifesi Baba Kemâl Cendî'nin silsilesi kendisinden sonra yaklaşık iki-üç asır daha devam etmiştir.²⁴ Cendî'nin halifesi Mevlânâ Ahmed'den iki

²⁰ Toshiko Izutsu'ya göre Şeyh Kübrâ, tasavvuf tarihinde, bir müridin mânevî mücâhedenin her merhalesinde hakikaten neler tecrübe ettiğinin objektif, fenomenolojik tasvirine girişen ilk şâstür. Bkz. Izutsu, "The Theophanic Ego in Sufism: An Analysis of the Sufi Psychology of Najm al-Din Kubra", Sophia Perennis, The Bulletin of the Islamic Iranian Academy of Philosophy, cilt: 4, sayı: 1, 1978, s. 24. Henry Corbin de, Orta Asya tasavvuf üstadları arasında Necmeddîn Kübrâ'nın, dikkatini keşiflerdeki renk olayları ve mutasavvıfın mânevî halleri esnasında algıladığı renkli ışıklar üzerinde yoğunlaşan ilk kişi sayılabileceğini belirtmektedir. Bkz. H. Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, çev. Ahmet Arslan, İletişim Yay., İstanbul 2002, II, 87.

²¹ Necmeddîn Kübrâ'nın halifeleri hakkında bkz. Müstevfî, Târih-i Güzide, haz. Abdülhüseyn Nevâî, Çâphâne-i Sipehr, Tahran 1381, s. 669; Hârezmî, Cevâhiru'l-Esrâr, I, 96; Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minin, II, 73-74.

²² Zirâ Abdülkayyum Hoca adındaki bir zât, 1255/1839 yılında Seyfeddîn Bâharzî'nin biyografisiyle ilgili bir eser yazmıştır. Bu eser, Yahya Bâharzî'nin Evrâdü'l-Ahbâb'ının bir adaptasyonu olarak değerlendirilebilir. Bkz. DeWeese, "The Eclipse of the Kubraviyah in Central Asia", ss. 49-50.

²³ Abbas Rizvi, A History of Sufism in India, Munshiram Manoharlal Publishers, Delhi 1978, I, 226-240; M. Ali Khan-S. Ram, Sufism in India, Anmol Publications, New Delhi 2003, I, 245-259; İqtidar Husain Siddiqi, "New Light on Bihar's Eminent Sufi Shaikh Sharafuddin Maneri and His Times", Muslim Shrines in India, ed. Christian W. Troll, Oxford University Press, Delhi 1992, ss. 262-274; Siddiqi, "Mânerî, Şerefeddin", DİA, XXVII, 567; Aziz Ahmed, Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları, çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995, ss. 191-192.

²⁴ Hârezmî, Cevâhiru'l-Esrâr, I, 101-103.

kol doğmuştur. Bunlardan birincisi Bahâeddîn Kübrâ, Dânişmend Mevlânâ, Hâce Ebu'l-Fütûh, Hâce Ebu'l-Vefâ yoluyla devam etmiş ve Kemâleddîn Hüseyin Hârezmî ile sona ermiştir. Hüsâmeddîn Bursevî (ö. 1042/1632), Geyikli Baba (XIV. asır)'nın tarikat silsilesinin de, Ebu'l-Fütûh'tan sonra Ebu'l-Vefâ Horasânî ve Baba İlyas kanalıyla geldiğini iddia etmektedir.²⁵ İkinci kol ise Ebu Hâlid, Şemseddîn Mahmûd ve Hamîd-i Semerkandî şeklinde devam etmiş ve Ahmed Cavnûrî vasıtasıyla Hindistan'a geçmiştir. Dört nesil sonra da Abdülehad Sirhindî (ö. 1007/1599)'ye, ondan da oğlu İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)'ye ulaşmıştır.²⁶

Kübreviye tarikatının günümüze ulaşan silsilesi, hem Necmeddîn Kübrâ hem de Mecdüddîn Bağdâdî'den icâzetli olan Radyüddîn Ali Lâlâ'dan gelmektedir. Ali Lâlâ'nın vefâtından sonra yerine akrabalarından biri olan ve sükût haliyle tanınan Cemâleddîn Ahmed Cürfânî (ö. 669/1270) geçmiştir. "Sultânü'z-zâkirîn" lakabını da taşıyan Cürfânî, "zîkr-i hafî" yi ve "çâr-darb" zikrini tercih etmiştir.²⁷

Cürfânî'nin halifesi Nüreddîn Abdurrahman İsferyânî, 639/1242'de İsferyânî'nin Kesirk köyünde doğmuştur. Çeşitli sûflerle görüşüp Şeyh Cürfânî'ye intisâb etmiş ve onun vefâtından hemen sonra bazı müridleriyle birlikte hac niyetiyle Horasan'ı terk etmiştir. Bağdat'a gelince, haccı erteleyip burada üç dergâh açmış ve faaliyetlerine başlamıştır. Onun özellikle İlhanlı yönetimiyle kurduğu ilişkiler dikkat çekicidir. 717/1317'de vefât eden İsferyânî'den sonra ona nisbet edilen "Nûriyye" kolu Emînüddîn Abdüsselâm Huncî, Fahreddîn Kâzerûnî ve Şihâbüddîn ed-Dimeşki tarafından sürdürülmüş ve X/XVI. asrın sonlarına kadar devam etmiştir.²⁸

İsferyânî'nin en mühim halifesi hiç kuşkusuz "Rükniyye" kolunun da kurucusu olan Rükneddîn Alâuddevle es-Simnânî (ö. 736/1336)'dir. Çok sayıda eserin yazarı olan Simnânî, Abdürrezzak el-Kâşânî (ö. 730/1329) ile mektuplaşmış ve İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışını tenkit etmiştir. Bu yönüyle İmâm-ı Rabbânî'nin vahdet-i şühûduna ilhâm verdiği söylenebilir.²⁹ Ayrıca onun, Şeyh Kübrâ'nın renkler sembolizmini geliştirdiği ve letâif doktrini ile birleştirerek daha sistematik bir hâle getirdiği görülmektedir.³⁰

²⁵ Bu silsile şu şekildedir: Geyikli Baba-Baba İlyas-Ebu'l-Vefâ Horasânî-Ebu'l-Fütûh-Dânişmend Muhammed Mevlânâ-Bahâeddîn Kübrâ-Ahmed Mevlânâ-Baba Kemâl Cendi-Necmeddîn Kübrâ. Bkz. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Sır Yay., Bursa, 2001, s. 110.

²⁶ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", DİA, XXXII, 502. İmâm-ı Rabbânî'nin başka bir Kübrevi icâzeti de, hem Kübrevi hem de Nakşî icâzetine sahip Yakub Sarfî Keşmîrî (ö. 1003/1595)'den gelmektedir. Bkz. Risâle-i Esâmî-i Üstâd İmâm Rabbânî Der Tarikat-ı Çiştîyye, Kübreviyye ve Nakşibendiyye, İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri Fârisî, nr. 834/5, vr. 129a. Keşmîrî'nin Kübrevi icâzeti Kemâleddîn Hüseyin Hârezmî (ö. 958/1551)'den, Nakşî icâzeti ise Hâcegî İmkenegî (ö. 1008/1600)'dendir. Bkz. Necdet Tosun, Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 198.

²⁷ Câmî, Nefehât, ss. 609-610; Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 300-303.

²⁸ Simnânî, Tezkiretü'l-Meşâyih, ss. 315-316; Câmî, Nefehât, ss. 610-611; Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 297-300; İsferyânî, Kâşifü'l-Esrâr, haz. Hermann Landolt, Tahrân University Press, Tahrân 1980, ss. 9-12; Ebu'l-Feyz Zebidî, İkdü'l-Cevherî's-Semîn, Yazma (Fotokopi nüsha), s. 97; Harîrizâde, Tibyân, III, vr. 211a-213a.

²⁹ Bkz. Hermann Landolt, "Simnânî on Wahdat al-Wujûd", Mecmûa-i Sühanrânîhâ ve Makâlehâ Der Bâre-i Felsefe ve İrfân-ı İslâmî, ed. Hermann Landolt-Mehdî Muhakkak, İntişârât-ı Müessesesi-i Mutâlaât-ı İslâmî-yi Dânişgâh-ı Mackgill, Tahrân 1971, ss. 91-111; Câmî, Nefehât, ss. 611-616, 658-669; Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 283-297; Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minîn, II, 134-138; Nazîf Şahinoğlu, "Alâuddevle-i Simnânî", DİA, II, 345-347.

³⁰ Simnânî'nin bu fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jamal J. Elias, The Throne Carrier of God, The Life and Thought of Ala ad-Davla as-Simnânî, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University 1991, ss. 136-196; Elias, "A Kubrawî treatise on mystical visions: The Risâle-yi Nûriyya of 'Alâ' ad-Dawla as-Simnânî", The Muslim World, cilt: 83, sayı: 1, 1993, ss. 68-80

Kübreviyye tarikatı, Simnânî'nin pek bilinmeyen iki halifesi, Takıyyüddîn Ahî Ali Dostî (ö. 734/1334) ve Mahmud Mezdekânî (ö. 766/1365)³¹ vasıtasıyla "Hemedâniyye" kolunun kurucusu Seyyid Ali Hemedânî (ö. 786/1385)'ye ulaşmaktadır. Kübreviyye tarikatına bazı yeni unsurlar eklemesi, ehl-i beyt sevgisine ağırlık vermesi ve İbn Arabî'nin Fusûs'una Hallu'l-Fusûs adıyla Arapça-Farsça bir şerh yazarak, Kübreviyye esaslarıyla İbn Arabî düşüncesini bağdaştırmaya çalışması onu bu gelenek içerisinde önemli bir konuma yükseltmiştir.³² Seyahatleri ve özellikle de Keşmîr'deki tebliğ faaliyetleriyle tanınan Hemedânî, o bölgede hânkâhlar açmış ve müridler yetiştirmiştir.³³

Hemedânî'nin en önemli halifesi, aynı zamanda dâmâdı olan ve kendisine "İshâkiyye" ya da "İğtişâsiyye" denilen bir kolun da nispet edildiği Hâce İshak Hottalânî'dir. Bu zât, mehdîliğini ilan eden Muhammed Nurbahş'la birlikte hareket etmesi ya da âilesinin Timur iktidârının mahallî idarecilerine sorun çıkarması yüzünden 827/1424'te çok ileri bir yaşta olmasına rağmen idam edilmiştir.³⁴ Kübreviyye tarihindeki ilk ciddi ayrışma, Hottalânî'nin iki halifesi, Muhammed Nurbahş ve Abdullah Berzişâbâdî (ö. 872/1468) arasındaki fikrî ihtilaflar yüzünden çıkmıştır. Bundan sonra Kübreviyye, Nurbahşîyye ve Zehebiyye olmak üzere iki ayrı kol hâlinde ve zamanla Şî'ileşerek faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁵

IV. MUHAMMED NURBAHŞ VE NURBAHŞİYYE

Seyyid Muhammed Nurbahş, 795/1392'de İran'ın Kûhistan bölgesindeki Kâin'de doğdu. Babası, İmam Musa el-Kâzım (ö. 183/799)'ın soyundan geliyordu. Annesi ise büyük bir ihtimalle Türk asıllıydı. Nurbahş, Herat'ta ilim tahsil ederken, İshak Hottalânî'nin, Şeyh İbrahim adındaki bir halifesiyle karşılaştı ve bu kişi onu Hottalânî'ye götürdü. 819/1416'da henüz yirmi dört yaşında bu zâta bağlanan Seyyid Muhammed, kısa süre içerisinde en gözde müridlerden biri oldu. 826/1423'ten kısa süre önce Halil isimli bir arkadaşının gördüğü rüyâ üzerine şeyhi ona "Nurbahş" lâkabını verdi.

Muhammed Nurbahş, 826/1423'te mehdîliğini ilan edince Hâce İshak'la birlikte tutuklandı. İshak Hottalânî, iki oğlu ve yetmiş yakın ashâbıyla birlikte idam edilirken, o serbest kaldı. Timur'un oğlu Şahrüh tarafından çeşitli defalar tutuklanıp sorguya çekildi. Nihâyetinde 869/1464 yılında öldü.³⁶ Oğlu Şah Kâsım Feyzbahş (ö.

³¹ Bu iki zât hakkında bkz. Câmî, Nefehât, s. 620; Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 274-282.

³² Câmî, Nefehât, s. 621; Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 250-274; Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minîn, II, 138-143; Agha Hussain Shah Hamadani, The Life and Works of Sayyid Ali Hamadani (1314-1385), National Institute of Historical and Cultural Research, Islamabad, 1984, ss. 1-46; Elias, "A Second Ali: The Making of Sayyid Ali Hamadani in Popular Imagination", The Muslim World, cilt: 90, sayı: 3-4, 2000, ss. 395-420; Tahsin Yazıcı, "Hemedânî, Emür-i Kebîr", DİA, XVII, 186-188.

³³ Ali Hemedânî'nin Keşmîr'deki faaliyetleri için bkz. Surayya Gull, Development of Kubraviya Sufi Order in Kashmir with Special Reference to Mir Saiyid Ali Hamadani, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Jamia Millia Islamia, New Delhi 1999, ss. 76-101.

³⁴ Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 243-250.

³⁵ Kübreviyye'nin Şîileşme süreciyle ilgili bkz. Süleyman Gökbulut, "Sünnî Bir Tarikatın Şîileşen Kolları: Kübreviyye-Şîilik İlişkisi", Marife, yıl: 8, sayı: 3, 2008, ss. 285-308.

³⁶ Kerbelâî, Ravzâtü'l-Cinân, II, 248-250; Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minîn, II, 143-148.

917/1511) tarafından "Nurbahşiyye" silsilesi devam ettirildi.³⁷ Bugün İran ve Pakistan merkezli olmak üzere, bazı küçük Nurbahşi gruplarına rastlanmaktadır.³⁸ Muhammed Nurbahş'ın önemli takipçilerinden birisi de Şebüsterî (ö. 720/1320)'nin Gülşen-i Râz isimli tasavvufî mesnevisine Farsça bir şerh yazan Muhammed b. Yahya el-Lâhicî (ö. 912/1506)'dir.³⁹

V. EMİR SULTAN BİR NURBAHŞÎ MİDİR?

Tarihî ve tasavvufî kaynakların bir kısmında Emîr Sultan'ın tarîkatı hakkında çok farklı rivâyetlere rastlanmaktadır. Onun Nakşibendiyye'den, Halvetiyye'den veya Kübreviyye'nin Nurbahşiyye kolundan icâzetli olduğu ile ilgili çelişkili bilgiler verilmektedir.⁴⁰ Nurbahşiyye'nin bu kişi tarafından Anadolu'ya getirildiği iddia edilmekte; hatta o, bu tarîkatın pîr-i sâni'si bile sayılmaktadır.⁴¹ Acaba bu iddialar tarihî gerçeklerle ne kadar uyumludur? Emir Sultan'la ilgili yazılan eserlerde onun tarîkat silsilesine dair bazı ipuçlarına rastlanabilir mi?

İlk soruya cevap olarak şunları söyleyebiliriz: Muhammed Nurbahş'tan yirmi beş yıl önce 770/1368'de Buhara'da doğan bu zât, 787-788 yıllarında 17-18 yaşlarında bir genç iken babasını kaybedince bazı kişilerle birlikte hacca gitmek için memleketinden ayrılmış ve çeşitli şehirleri dolaştıktan sonra 796/1394'ten önce Bursa'ya gelmiştir.⁴² Yani o, henüz Muhammed Nurbahş tarafından Kübreviyye tarîkatının Nurbahşiyye kolu kurulmadan, belki de daha Nurbahş doğmadan Bursa'dadır. Muhammed Nurbahş'ın 826/1423'te kendi hareketini başlattığını ve 827/1424'te şeyhi Hottalânî'nin idamından sonra Nurbahşiyye diye isimlendirilen kolun önderi hâline geldiğini biliyoruz. Dolayısıyla Emîr Sultan'ın, Emîr Külâl diye tanınan babası Seyyid Ali'nin veya kendisinin, hattâ ikisinin birden, Muhammed Nurbahş'ın da şeyhi olan İshak Hottalânî'ye müntesib olmaları mümkündür. Hottalânî'nin ölümünden sonra yerine Nurbahş geçtiğinden, Emîr Sultan'ın tarîkatına da Nurbahşiyye denilmiş olması ihtimâl dâhilindedir.

Buna ilâveten Muhammed Nurbahş, Risâletü'l-Hüdâ adlı eserinde kendisine bağlanıp velâyetini kabul eden 211 kişinin adını zikretmekte ve bazılarını tanıtmaktadır. Bunlar arasında Muhammed es-Semerkindî adlı birisinin Rûm'a

³⁷ Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minin, II, 148-149.

³⁸ Andreas Rieck, "The Nurbakshis of Baltistan: Crisis and Revival of a Five Centuries Old Community", Die Welt des Islams, cilt: 35, sayı: 2, 1995, ss. 159-188; Moojen Momen, An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism, Yale University Press, New Haven 1985, ss. 209-213; Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", DİA, XXXIII, 248-249. Muhammed Nurbahş'ın hayatı ve görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Shahzad Bashir, Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nurbaks, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University 1997, ss. 78-196.

³⁹ Şüsterî, Mecâlisü'l-Mü'minin, II, 150-151; Rıza Kurtuluş, "Lâhicî, Muhammed b. Yahya", DİA, XXVII, 53.

⁴⁰ Bu rivâyetlerin bir kısmı için bkz. İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz-i İrfân, Hüdâvendigâr Matbaası, Bursa 1302, s. 71; Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları), haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997, s. 36; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1311, III, 159; İsmail Hamî Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yay., İstanbul 1971, I, 196; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1982, I, 532-533.

⁴¹ Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, I, 287.

⁴² Hüseyin Algül-Nihat Azamat, "Emir Sultan", DİA, XI, 146-148; Hüseyin Algül, Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 222; Şinasi Çoruh, Emir Sultan, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 42.

gittiğinden de söz etmektedir. Fakat ne Emir Sultan'ın ne de babasının ismi bu listede yer almaktadır.⁴³

Diğer soruyla ilgili olarak da, Emir Sultan hakkında kaleme alınan bazı menâkıbnâmeler üzerine yaptığımız araştırmalarda onun hangi tarîkate müntesib olduğuna dair net bir cevap bulamadığımızı belirtmek isteriz. Zira Hasan Efendi (ö. 845/1441)'nin Müzîlü's-Şükûk'ünde, Lütfullah Efendi (ö. 891/1486)'nin Cenâhu's-Sâlikîn'inde,⁴⁴ İbrahim b. Zeynüddîn'in Vesiletü'l-Metâlib Fî Cevâhiri'l-Menâkıb'ında,⁴⁵ Şevkî Efendi'nin Menâkıb-ı Emîr Sultan'ında,⁴⁶ Hüsâmeddîn Bursevî'nin Menâkıb-ı Emîr Sultan'ında,⁴⁷ Ni'metullah'ın Menâkıb-ı Emîr Sultan'ında⁴⁸ genellikle içinde on iki imamın da bulunduğu bir soy şeceresi veya tarikat silsilesi verilir.

Atâî (ö. 1045/1635)'nin zeylinde geçen silsile de Emir Sultan'ın babası daha Nurbahş doğmadan vefat ettiği için pek doğru görünmemektedir.⁴⁹ Fakat Mecdî (ö. 999/1591)'nin Hadâiku's-Şekâik'inde "Kendüler Nurbahşîdir." ifâdesi dışında verdiği kısa bilgi aslında Emîr Sultan'ın nasıl bir tasavvufî gelenekten beslendiğini bizlere açıkça göstermektedir. Bu bilgi aşağıdaki şekildedir ve tarihî gerçeklerle de oldukça uyumludur:

"Kendüler Nurbahşîdir. Babaları Seyyid Ali Buhârî hazretleri Hâce İshak Hottalânî'den, ol dahî Seyyid Ali Hemedânî'den mücâzır. Silsileleri birkaç vâsita ile Necmeddîn Kübrâ hazretlerine vâsıldır. Rahimehümüllâhü Teâlâ."⁵⁰

İslâm Ansiklopedisi'nde Emir Sultan maddesini⁵¹ kaleme alan M. Cavid Baysun'un onu Kübreviyye-i Zehebiyye'den saymanın daha doğru olacağını söylemesi de kanaatimizce yanlıştır. Çünkü Zehebiyye'nin kurucusu Abdullah Berzişâbâdî'nin 789/1387'de doğup, 825/1422'de şeyhinden icâzet aldığını ve Hottalânî'nin idamından sonra irşâd faaliyetlerine başladığını, 872/1468'de de vefat ettiğini⁵² göz önüne aldığımızda böyle bir ihtimal kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

VI. SONUÇ

Emir Sultan gerek tarihî gerekse menkıbevî kişiliği ile Anadolu sûfliğinin temel taşlarından birisidir. Yaşadığı dönemde de günümüzde de halkın manevî ve kültürel hayatı üzerinde derin tesirler bırakan bir şahsiyettir. Onun, Orta Asya ve İran merkezli bir tarikat olan ve Anadolu topraklarında pek fazla yayılma imkânı bulamayan Kübreviyye'nin Bursa'ya taşınmasındaki etkin rolü görmezden gelinemez. Emir Sultan'ın Bursa ve diğer bölgelerdeki takipçilerinin sağlıklı bir şekilde araştırılıp ortaya çıkarılması, bu geleneğin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

⁴³ Eserin yayımlanmış hali için bkz. Bashîr, *Between Mysticism and Messianism* içinde, ss. 305-323.

⁴⁴ Balduzâde Selîsî, Hasan Efendi ve Lütfullah Efendi'nin eserlerini kaynak göstererek bu bilgileri tekrarlar. Bkz. Selîsî, *Ravza-i Evliyâ*, haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtseven, Arasta Yay., Bursa 2000, ss. 73-74.

⁴⁵ İbrahim b. Zeynüddîn, *Vesiletü'l-Metâlib Fî Cevâhiri'l-Menâkıb*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1060, vr. 2b-3a.

⁴⁶ Şevkî Efendi, *Menâkıb-ı Emîr Sultan*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3691, vr. 58a.

⁴⁷ Hüsâmeddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Emîr Sultan*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, vr. 4b-5a, 5b-6a.

⁴⁸ Ni'metullah, *Menâkıb-ı Emîr Sultan*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 4564, vr. 39b-40a, 41a-42a.

⁴⁹ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 62.

⁵⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 77.

⁵¹ M. Cavid Baysun, "Emir Sultan", *İA*, IV, 261.

⁵² Zehebiyye'ye mensup olan Kerbelâî, Berzişâbâdî'nin uzun bir biyografisini aktarmaktadır. Bkz. Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 206-243.